

FAUST RIPOLL DOMÈNECH

Amb Eurípides al final del camí

Si Apol·lo és neci, ¿qui són els savis?
Electra (Eurípides, *Electra*, 972)

Ens endinsem en el segle XXI i, en comptes d'encaminar-nos cap a l'eixida de les apories heretades de finals del segle passat, sembla que no podem avançar. Així, o recorrem el camí invers que pensàvem que havíem deixat enrere, amb la qual cosa tenim la sensació, com canta el cor en la *Medea* d'Eurípides, que «les aigües sagrades dels rius tornen a les deus; retrocedeix la justícia, i tot; les intencions dels barons enganyen; ja és sense fermança el jurar pels déus» (*Medea*, 410-414), o restem immobilitzats i perplexos com uns estaquirots, sense saber ben bé per on dirigir les nostres passes. En qualsevol dels dos casos, no sols *reaccionem* moguts per la por a les transformacions que ja percebem en el nostre entorn i a escala planetària; sinó que a més, temem ser engolits pels canvis accelerats que en tots els àmbits de la nostra vida ens anuncien a toc de trompeta tota mena de gurus, experts i visionaris. I ens sentim indefensos i vulnerables. El problema no és ara que pensem que no tenim futur, sinó que l'esdevenidor que amb prou feines albirarem ve carregat d'impredictibles conseqüències, i les cartes de navegació que tenim ja no ens serveixen per a la nova travessia.

Faust Ripoll Domènech (Alcoi, 1968) és doctor en Filologia Catalana per la Universitat de València. Actualment és tècnic de gestió adscrit al Servei de Cultura de la Universitat d'Alacant. És autor, entre altres, de *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)* i de *Josep Maria de Casacuberta. La construcció de la nació catalana*, tots dos publicats en l'editorial Afers

De les tres branques que va produir el tronc de la Il·lustració, comunisme, socialisme democràtic i liberalisme, el primer és mort; el segon és una fantasia sense el contrafort del comunisme, i el tercer una carcanada. Aquestes doctrines assenyalaven un camí per on transitar i, a més, es presentaven com una eina per a aconseguir l'alliberament i l'autorealització de la humanitat; alhora, per tant, que proporcionaven un sentit a la nostra existència, ens prometien un futur de benestar, plenitud i felicitat. Tutelant aquestes doctrines, ara rebaixades a la categoria de *relats*, es trobaven les deesses Cultura i Educació que, com a modernes Eumènides, tenien la missió de transformar la rudesia, la crueltat i la violència innata de cada ser humà en bondat i benevolència. Tot plegat, doncs, ens menaria cap a una arcàdia fecunda, il·luminada, alliberada de passions, de pors, i d'altres pecats originals o sobrevinguts.

Ja sabem, però, que aquesta contarella és falsa, és un miratge, no només perquè estem a punt d'assistir al soterrament del fill gran de la Il·lustració, el liberalisme *sensu stricto*, a mans dels autòcrates que ens governen o ens volen governar, sinó perquè després d'Auschwitz confiar que Cultura ens vacunarà del fanatisme, la ceguesa, la intolerància i la salvatgeria és una ingenuïtat. Així mateix sabem que l'educació, acompanyada d'un accés cada vegada més fàcil a una informació que se'ns ofereix com a il·limitada, no impedeix que les Erínies continuen encaixant-nos i fent-ne de les seues dia rere dia. Cultura i Educació, que en teoria ens haurien de conduir a la saviesa, és a dir, a un coneixement just de les coses —condició sine qua non que ens permetria portar una civilitzada vida en comú—, no impedeixen guerres, pobresa, marginació, èxodes, tortures, violacions i matances. Les deesses tutelars, que pensàvem que eren totpoderoses, han demostrat també les seues mancances i limitacions. A pesar de les reiterades libacions que els fem, i d'alguna que altra hecatombe, es mostren esquives a les nostres súpliques. D'altra banda, també som conscients que el fet que les aigües retornen a la deu en forma de fanatisme religiós o tribal no és tampoc la solució ni el món en el qual ens agradaria viure.

Ens trobem, doncs, que cap paradigma ens aprofita per a interpretar la realitat i per a fornir-nos d'un ancoratge existencial; menys encara per a traçar una direcció que ens empenya a eixir de l'estancament i desassossec actual per a posar-nos en marxa a la recerca d'alguna altra arcàdia, tot i que a hores d'ara ja tenim assumit el que podria tenir de quimèrica. Si creguérem en alguna idea, utopia o model a perseguir, almenys podríem esperar que, durant el recorregut, aconseguiríem algun bé que ens allunyara de la por i de la barbàrie, de la mateixa manera que en vam aconseguir algun mentre seguíem amb fe les doctrines d'arrel il·lustrada, en qualsevol de les tres versions abans sintetitzades.

Una situació pareguda a l'estat de desconfiança, d'inseguretat, de dubte, de temor i de sentir que ens trobem en un atzucac; una sensació de viure en un món en el qual s'han desfermat enormes tensions entre diferents maneres d'entendre'l i, per tant, de ser-hi, ens l'ofereix Eurípidès quan retrata l'Atenes imperial del seu temps; és a dir, l'Atenes que es regeix per una democràcia radical que econòmicament i social se sustenta pels guanys que hi proporciona l'imperi marítim i la guerra que l'acompanya. Eurípidès és testimoni de les transformacions que sofreix la seua ciutat en el transcurs d'uns setanta anys, del 480 (batalla de Salamina i any aproximat del naixement del tràgic) al 406 aC, quan mor. Atenes va passar de ser una societat en la qual dominaven els piadosos valors tradicionals de respecte als déus, a les jerarquies socials i als costums inveterats; orgullosa com a polis/nació per haver derrotat els perses i, segons la seua propaganda, per haver salvat Grècia; democràtica però controlada en últim terme per les famílies aristocràtiques, a ser una societat sacsejada política i culturalment per la sofística, i que a més va experimentar una democràcia directa o radical d'una força que mai no s'havia conegut enlloc. Com a conseqüència de tot plegat, es van alterar els fonaments de l'estatus vigent i es va produir un profund trasbalsament de la ciutat, que va estar a punt de col·lapsar a causa de la derrota atenesa contra Esparta el 404, dels colps d'estat aristocràtics i de les acarnissades lluites civils.

L'escenari que contemplen Eurípidès i els seus contemporanis és insòlit en la història de la humanitat; de fet, podem dir que mai més no s'ha tornat a repetir una conjunció de canvis culturals i polítics d'una potència tan formidable en un període de temps tan curt i en un espai físic tan concentrat. El ressò i la influència que ha tingut aquesta experiència històrica atenesa són la prova de la seua excepcionalitat. Potser podríem comparar-la, per la intensitat política i per l'esclat cultural i científic que comprèn, al segle curt que assenyala Hobsbawm i que també abraça una setantena d'anys. En qualsevol cas, l'anàlisi i la *resposta* per part d'Eurípidès a la transformació i ulterior crisi de la polis atenesa, el missatge que ens transmet a través de les seues tragèdies, pensem que ens pot ser útil per a guiar-nos o, almenys, per a donar-nos una perspectiva amb la qual poder afrontar la nostra pròpia crisi política i, per aquest motiu, existencial. Perquè tinguem en compte que Eurípidès, com els altres tràgics atenesos, escriuen per a la seua polis, per a la seua comunitat. La possibilitat d'una vida en comú a la ciutat és llur màxima preocupació, i el teatre, com diria Vidal-Naquet, l'espill trencat (o millor, allargassat) de la polis. Les referències a la importància de romandre en el terror que trobem en les obres d'Eurípidès són nombroses. Així, Medea, l'expatriada, es lamenta: «Jo, ¿què en trauré de viure? Jo no tinc ni pàtria ni una llar ni cap recer del mals» (*Medea*, 799-800).

No hi ha res pitjor, tot rememorant el nostre Jordi de Sant Jordi, que trobar-se desert d'amics, de béns i de senyor (o pàtria).

I per què triem per a aquesta tasca propedèutica Eurípides i no Aristòfanes, Sòfocles, o Plató? En aquest punt ens cal una breu digressió. Enfront del trasbalsament que pateix Atenes al segle V aC trobem, succintament, tres preses de posició ideològica: un intent de tornar enrere, als temps d'una democràcia temperada a la manera de la democràcia censatària de l'època de Soló i als valors i costums patris tradicionals i devots. Aquesta concepció es manifesta en el rebuig absolut de la democràcia radical i dels valors i usos de la cultura sofisticada. És la postura que defensa Aristòfanes en les seues comèdies. Una segona reacció és la que posa en marxa la secta (socratico)platònica, que permuta el model de l'heroi aristocràtic de l'espasa i la llança de l'epopeia pel model de l'heroi místic (el filòsof). Si el primer, normalment, és descendent directe d'algun déu o deessa; el segon, per contra, i mitjançant un procés d'ascesi, acaba ascendent cap a la divinitat. I tres, el pensament racionalista sofisticat, que al seu torn podem dividir en dos branques. La primera, que proclama la fe en l'Home i la seua capacitat per conduir-se en aquest món ajudat per la *téchne* (Protàgoras), i la segona, que des d'un cinisme absolut proclama una mena de darwinisme social (defensa de la llei del més fort), aliè a qualsevol compromís amb la divinitat o amb la comunitat (Trasímac). Al capdavant, tant Aristòfanes, com Plató o Protàgoras el que ens plantegen són diferents receptes per oferir-nos el coneixement i la saviesa necessaris per a proporcionar-nos seguretat, servir-nos de guia i assegurar d'aquesta forma el nostre ancoratge al món de la polis. Perquè la premissa bàsica que tots tres comparteixen és que només l'adquisició de saviesa ens permetrà i ens assegurarà la possibilitat d'una vida en comú, tan allunyada com siga possible del conflicte, de l'*stasis*.

Ara és el moment de respondre la pregunta anterior. Triem Eurípides perquè està obsessionat amb el futur de la seua polis; perquè, a pesar que en major o menor mesura critica les vies esmentades i en desvela les contradiccions, ell també creu que només la saviesa permetrà als homes de viure en comú; i perquè la seua mirada demolidora ens ofereix unes pistes que potser uns milers d'anys més tard ens poden ser útils. Els altres dos tràgics, que com hem dit també comparteixen la inquietud pel present i pel futur de la seua comunitat, no arriben al grau de nihilisme i desesperació d'Eurípides; per contra, ens forneixen de models de conducta i de saviesa que hem d'imitar i assimilar. Així, Èsquil troba el sentit a la nostra existència individual i comunal a l'emparedat de la divinitat i en comunió amb aquesta; la divinitat és converteix així en la font de l'ordre en la societat i en el cosmos. Sòfocles, més secularitzat, encara que se centra en els debats ètics de

la seua època, que mostra certa fe en la humanitat i que ens presenta uns herois de pedra picada que alhora espanten i alhora són dignes d'admiració, al capdavant lliga la nostra supervivència com a individus i com a comunitat al fet de complir els preceptes mínims de la moral tradicionals (mesura, pudor, capteniment, sentit de la vergonya, honorança dels déus). Eurípides, però, no troba cap fórmula global, cap paradigma humà o diví per imitar; es troba perdut al final del camí. La seua inclement estratègia de denúncia de la condició humana, el seu crit amarat d'impotència, el llança a través de les seues obres, que ens retornen la imatge sense vels de nosaltres mateixos perquè sapiguem de veritat qui som i què fem. Per convenció o per convicció, no deixa de receptar els fàrmacs de la farmaciola de la tragèdia: mesura, pudor, seny, etc., però és conscient que aquests preceptes ètics tradicionals no funcionen, ja que així ens ho demostra obra rere obra amb la posada en escena de personatges que es captenen de manera irracional, cínica o desfermada fins a les últimes conseqüències. Està tan obsedit per trobar la saviesa i tan frustrat per no trobar-la que en l'última obra, *Les bacants*, estrenada després de mort, es converteix en el tema central al voltant del qual s'articula tota la tragèdia. Eurípides arriba al punt d'interpel·lar directament el seu auditori dues vegades a través del Cor tot llançant la pregunta següent: «Què és la saviesa?» (*Les bacants*, 877 i 897). El nostre poeta-filòsof no troba la saviesa ni el coneixement enlloc, i, sense aquest ingredient és impossible que qualle la polis, i més encara una polis radicalment democràtica i polifònica. És, per tant, el tràgic que a hores d'ara més s'assembla a aquells de nosaltres que no creiem en els poders taumatúrgics dels *relats*, ni en la divinitat, ni en els oracles ni en els auguris; que no ens volem enganyar (o almenys ho intentem) en la lectura dels fets que el dia a dia ens proporciona; que no tenim fe a l'engròs en la naturalesa humana i que no volem tampoc un retorn als valors i als esquemes ideològics jerarquitats d'una societat preil·lustrada.

Es diu que Eurípides va ser el més intel·lectual dels tres tràgics, aquell que més es va imbuir de les aportacions de la sofística i, fins i tot, que Sòcrates arribà a suggerir-li algun argument per a les seues obres. Es parla d'Eurípides com a racionalista, però al mateix temps va posar en escena uns personatges anihilats per les seues passions o corromputs per la seua freda i racional ambició. Se'l considera ateu perquè, certament, els herois critiquen obertament els déus, els oracles i els endevins. En les seues tragèdies s'acusa els déus d'enganyar els homes (*Hèlena*, 705), i fins i tot se'ns mostra la seua crueltat, com en *Les bacants*, on Dionís confon de tal manera Àgave que aquesta mata i esquartera el seu fill Penteu pensant-se que ha mort un lleó. Així, per tant, en la mesura que no solament posa en solfa els déus i la tradició mítica, sinó que a més es permet de soscar el caràcter heroic de personatges de

l'epopeia en retratar-los com a cíncics (Jàson), covards (Menelau) o enganyador (Odisseu), i que, per acabar-ho d'adobar, en les seues obres reflecteix en la forma i en el fons els debats de la sofística del seu temps, s'atrau les ires dels tradicionalistes.

Eurípides, a més, no solament furga en la condició humana, sinó que a més, en un altre pas de rosca, burxa a fons en la cosmovisió atenesa del món per revelar-ne les contradiccions. A través del recurs de la inversió de rols posa en evidència el sistema de valors ideològic dominant. Així, en *Ifigènia entre els taures*, els grecs es comporten com a bàrbars en terra tràcia; les dones (Hècabe, Medea, Ifigènia, Electra, Andròmaca) són les vertaderes protagonistes de les tragèdies; les vertaderes heroïnes són, com veurem, donzelles, enfront d'uns personatges masculins massa murris, manipuladors, presumptuosos o covards, ja siga per naturalesa o per convenció, en trobar-se davant la massa del poble o de l'exèrcit al qual volen complaure. El món femení, per tant, es ressalta per posar en entredit el món hegemònic masculí. En altres ocasions, són les dides o els esclaus els que mostren més seny que els seus amos. Eurípides, amb aquest recurs de posar el món a l'inrevés, d'apujar els que es troben al capdavant de l'escala social en detriment dels que es troben al capdamunt, iguala els gèneres, els pobles i les classes socials i destrossa, d'aquesta manera, la jerarquia de valors atenesa, basada en l'oposició grec/bàrbar, lliure/esclau, home/dona. Si, com també denuncia el polític i sofista reaccionari Antifont de Ramunt, aquesta dicotomia no reflecteix la realitat, puix tots els homes són iguals per naturalesa, el sistema de valors dominants atenès es revela fals. No ens ha d'estranyar, per tant, que Eurípides siga un blanc recurrent d'Aristòfanes, que el critica obertament en diverses comèdies, i que no fora el tràgic més volgut pels seus conciutadans; més aïna va ser objecte de mofa i menyspreu. I cap al final dels seus dies es va exiliar a la cort del rei Arquelau de Macedònia.

El conflicte entre tradició i sofística, entre déu i els homes, i entre homes (o, més sovint, home-dona) de divers tarannà, l'encara Eurípides amb el recurs dels enfrontaments dialèctics (*agons*) que trobem en quasi totes les tragèdies. *Hècabe* representa la prova més evident que la condició humana, en versió religiosa o racional, no té remei. Per un costat, tenim el personatge d'Hècabe, personatge que implora justícia —i venjança— als déus pels mals soferts a mans dels grecs, i per l'altra banda Odisseu i Agamèmnon, que representen la raó d'estat. L'una, en la seua desesperació, acaba convertint-se en una assassina; els altres dos es comporten amb un cinisme, una covardia i un egoisme aclaparant, i només pensen a minimitzar els danys, a traure profit de la situació i a conservar el poder. D'altra banda, Medea també encarna el personatge que se sent traït com a esposa i com a mare pel seu marit Jàson, el qual es comporta com un personatge calculador, egoista i mes-

quí. Cal ressaltar també que, malgrat que tant Hècabe com Medea solen posar-se com a models tràgics de personatges arrossegats per la passió, les dues són al mateix temps fredes i calculadores a l'hora de tramar la seua venjança, amb la qual cosa participen del caràcter maquinador i fred dels seus enemics.

Al contrari que en Èsquil o en Sòfocles, en les tragèdies dels quals el dolor és una premissa per a assolir el sentit i el coneixement de la realitat, per conèixer-se a un mateix (Èdip, per exemple), en Eurípides el dolor només porta a l'aniquilació i a la degradació com a ésser humà. Aquests personatges que pateixen, que les circumstàncies posen al límit de les seues forces i del seu enteniment; aquests personatges que sofreixen tant de dolor, en comptes d'assolir la saviesa i de redimir-se, es destrueixen. Hipòlit és destrossat a causa de les malediccions llançades pel seu pare Teseu, cec davant les evidències; a Hècabe, l'assassina, se li profetitza que acabarà convertint-se en una gossa, fet que posa en relleu que pateix un procés d'animalització invers al civilitzador; Alcmena, en *Els fills d'Hèracles*, també es comporta amb una fúria desfermada i només pensa en la venjança. I Medea acaba assassinant els fills. A les tres heroïnes i al minyó, els patiments, la falta de seny i el dolor, en comptes d'oferir-los llum els encega i els perd.

En les tragèdies d'Eurípides, les confrontacions o *agons* entre dos personatges que representen diferents cosmovisions o defensen punts de vista divergents no serveixen per a acostar posicions ni per a prendre acords; per contra, el que fan és posar de manifest la inutilitat d'aquest mètode a efectes ètics i polítics. Els agons, per tant, a més d'aprofitar per a posar en evidència el relativisme, l'egoisme, el càlcul, de vegades també la noblesa de caràcter, la fragilitat i la contingència de l'ésser humà, el que sobretot ens mostren és que en situacions de conflicte es tracta de diàlegs de sords. D'aquesta forma Eurípides critica a través del mètode central d'expressió i regulació de la democràcia atenesa la mateixa democràcia, perquè a l'únic que condueix aquest sistema polític és a aprofundir en la nostra idiosincràsia, a potenciar els nostres interessos, a refermar-nos cada vegada amb més convicció en els nostres arguments. La democràcia atenesa, concebuda des d'aquest prisma, és una enorme cacofonia, que s'amplifica a causa de la multitud que ompli l'assemblea ciutadana de crits i de vots, i que, els déus absents, no troba ni pot trobar cap fil que la relligui. En la mesura que la democràcia es dessacralitza i es recolza sobre els homes, es desintegra i s'enfonsa com més va més en el conflicte i en la guerra civil permanent. Com diu el personatge d'Etèocles en *Les fenícies*: «Si a tots els semblés la mateixa cosa bona i sàvia a la vegada, no existiria entre els homes la discòrdia d'ambigu llenguatge. Però en realitat ni hi ha res idèntic ni equànime per als mortals, al marge dels noms; de fet no existeix tal realitat» (*Les fenícies*, 499-502).

El somni emancipatori de la democràcia, del ciutadà amb plenitud de drets cívics que a través de la paraula dita amb llibertat debat i arriba a acords i consensos, es demostra un fracàs absolut. No hi ha cap teoria de l'acció comunicativa que serveix davant dels interessos i de les passions de l'ésser humà. De l'esperança protagòrica en l'home, en la polis i en el progrés es passa a constatar l'engany, la vilesa i la manipulació a què condueix aquets règim polític, justament perquè en la seua versió de democràcia radical se *sustenta* en exclusiva sobre les esqueses dels homes. Eurípides passa de lloar un model de polis democràtica però predicible, oberta i relativament unida (*Les suplicants*, *Els fills d'Hèracles*), a desesperar-se en contemplar una ciutat sotmesa a tot tipus de conflictes interns i, sobretot, en constatar que cap doctrina (tradicional, sofística, heroicomística) li aprofita per donar compte del món. Passa, per tant, de confiar en la ciutat a tèm-la i a denunciar-la sense embuts, i acaba renunciant a comprendre-la; d'ací el seu exili a Macedònia.

El panorama que ens presenta Eurípides, il·lustrat en aquesta dicotomia entre personatges *racionals* i personatges *passionals*, és que cap dels dos no sols no ens ofereix un model de conducta, sinó que són l'encarnació de dos cosmovisions absolutament fallides, que en cap cas ens poden aportar el coneixement i saviesa que ens permeta, en última instància, no sols convergir en alguna mena de síntesi virtuosa, sinó captenir-nos a l'àgora o a la llar. L'individu, personalitzat en els *herois* de les tradicions miticopoètiques, no té remei; les tradicions consuetudinàries no aprofiten quan se les sacsa una mica, se les tensa i se les allibera de la closca protectora de les tradicions; els déus no existeixen i la democràcia l'únic que fa és alimentar l'olla de grills que cava més fons la seua tomba en donar cabuda a totes les opinions humanes. No hi ha manera, doncs, d'arribar a cap episteme. I per a eixir de l'atzucac a què arriben els personatges de les seues tragèdies, Eurípides posa en marxa el *deus ex machina*, aquell déu o deessa que apareix al final de les obres per desembolicar la trama. Aquest recurs evidencia l'absurditat de tot el patiment dels personatges, dels arguments emprats, de les paraules dites i dels mateixos déus que, ara, al remat, apareixen per resoldre el problema. És el sarcasme final, un colp teatral de gran efecte per a remarcar que no hi ha cap eixida del laberint i per a subratllar la nostra impotència per a solucionar els conflictes.

Però la visió d'Eurípides, és completament negativa respecte dels homes i de la política? Quasi que sí. En algunes obres, com *Les suplicants* i *Els fills d'Hèracles*, lloa Atenes i el seu esperit hospitalari, com acabem d'esmentar. També proposa alguns models humans o polítics de conducta, com ara Teseu en *Les suplicants* (no en *Hipòlit*), Demofont (fill de Teseu) en *Els fills d'Hèracles*, el personatge del camperol en *Electra* o, de nou, el camperol a què fa referència el missatger en *Orestes*.

El primer és un espill de prínceps, el segon actua en nom de grans principis, i el tercer i el quart són tot un exemple de model de vida i de capteniment: austers, autosuficients, íntegres i hospitalaris. El camperol marit d'Electra, a més, es capté sense ambició política encara que afirma que prové de família noble; una rara avis en la societat atenesa del temps d'Eurípides, agullonada per l'afany de glòria i de riquesa que proporciona l'imperi. I del segon, Eurípides afegeix que aquests camperols que llauren amb les seues mans els seus camps «són els únics que defensen el país» (920). També trobem al llarg de les seues tragèdies una sèrie de personatges que se sacrifiquen per la salvació o pel bé dels seus o de la pàtria. Així, Alcestit en *Alcestit*; Políxena en *Hècabe*; el personatge de la donzella en *Els fills d'Hèracles*; Ifigènia i Aquil·leu en *Ifigènia a Àulida*, i Meneceu en *Fenícies*. Fixem-nos que, llevat d'Aquil·leu, Meneceu (un minyó), i Alcestit, la resta són tot donzelles, és a dir, éssers humans encara incontaminats, purs. I pel que fa a la saviesa, la podem trobar per algun costat? Els déus són necis, els endevins uns xerraires i els oracles ens confonen; els suposats herois o judiquen falsament o actuen de mala fe, i les protagonistes estan engegades per la ira. L'únic que trobem solen ser personatges marginals, com ara dides, servents o ancians —la dida en *Hipòlit*, per exemple— que, si no són savis, almenys veuen la realitat tal com és i no s'enganyen. És un pas, però poc més.

I quina lliçó en podem traure nosaltres? Primer de tot cal fer notar que la democràcia radical atenesa, malgrat els atacs que va rebre per part d'Eurípides i dels seus contemporanis, va sobreviure fins a la conquesta macedònica. Per tant, hem de relativitzar una mica la seua diagnosi, ja que el nostre tràgic comparteix l'aversió a la democràcia radical perquè són les masses les que decideixen lliurement a l'assemblea. La crítica la podem trobar en moltes obres. En *Ifigènia a Àulida*, per exemple, Clitemnestra exclama: «La massa, sens dubte, és un monstre terrible» (1357), i el mateix Agamèmnon, un versos abans, es lamenta així: «som esclaus de la multitud» (450). És cert que després del treball d'Eurípides de desconstrucció ideològica, el seu astorament i desassossec per no trobar cap paradigma que servesca de fonament a la vida en comú a la polis i que, d'aquesta manera, transcesdesca els conflictes civils i asseguere la seua supervivència, ens l'acosta al nostre temps. Nosaltres, certament, no partim exactament des dels mateixos pressupòsits polítics. Així, ni de lluny vivim en una democràcia radical, sinó filtrada i supervisada (els nostres deus ex machina actuals són Brussel·les o el Fons Monetari Internacional), però la sensació de trobar-nos en un atzucac i la nostra insistència a valorar la *nostra* saviesa com a criteri únic per a jutjar i valorar els adversaris polítics o els conciutadans, ens col·loquen al mateix nivell. Vist tot açò, potser

seria recomanable que deixàrem de creure que en la troballa d'un *relat* assolirem la guia i salvació; més aïna el que hem de fer és renunciar a aquest mite, a aquest conte per a infants, i assumir d'una vegada per totes que no ens podem arrecerar sota aquest paraigua, que la realitat i els conflictes estan i estaran presents, i que cap rondalla ni cap déu ens protegiran. Hauríem, efectivament, d'atrevir-nos a pensar per nosaltres mateixos i a no alienar el nostre pensament —com fem amb el nostre vot— en l'altar d'una ideologia salvífica, omniscient i consoladora (i de vegades devoradora). D'altra banda, també hauríem d'acabar amb la creença que som nosaltres els qui tenim la raó perquè estem ben informats, perquè sabem, i que són sempre els altres els que ni saben ni són capaços d'arribar-hi, i que per això s'equivoquen i voten opcions polítiques desestabilitzadores de l'estatus quo. Si no podem trobar la saviesa (vertadera obsessió d'aquests pensadors reaccionaris antics), o aquesta se'ns esmuny entre els dits, o té tantes cares que no coneixem quina és la vertadera (si és que existeix), el que no podem fer és arraulir-nos al darrere de les nostres conviccions o, pitjor, renunciar als nostres principis, sinó defensar-los amb fermesa. En definitiva, ens caldrà llegir bé la realitat, sense cap tipus d'apriorismes, acostumar-nos a viure en un conflicte perpetu, renunciar a fantasies que ens conhorten i calçar-nos les gamberes cada dia per eixir al combat. ☪